

len ze gebracht hebben, ook dit jaar zullen we weer kunnen genieten van die vele blijde gezichtjes van kinderen met hun prachtig versierde palmpasens.

Een volksgebruik, in ere gehouden als toeristische attractie, als een bezigheids therapie voor jong en oud of een festiviteit met een dieper liggende achtergrond? Om die vraag te kunnen beantwoorden zou er diepgaander onderzoek verricht moeten worden. Een speuren naar de historie van de Bossche volksgebruiken in het algemeen en in het bijzonder naar de betekenis en de ontstaansredenen, zou een stad als 's-Hertogenbosch zeker niet misstaan. Met uitzondering van het carnavalsfeest ligt daar nog een onontgonnen terrein. Een taak voor de 'Kring', 'Rond Janus en Bet' en/of Stadsarchief. Wie neemt de handschoen op?

Het stadsarchief en zijn eerste 'archivarius'

Jozef Hoekx

Het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch bestond in 1991 150 jaar. In die lange periode werd door vele archivariissen gewerkt aan het toegankelijk maken van de rijke archieven van onze stad. Deze archivariissen zijn op hun beurt ook weer een deel van het verleden geworden. De manier waarop zij werkten, wat zij deden en wat zij lieten, bepaalt nu nog in sterke mate de wijze waarop wij de geschiedenis van 's-Hertogenbosch kennen en ervaren. In een aantal artikelen zullen huidige Bossche archivariissen enkele boeien

de aspecten uit het leven en werk van enkele van hun voorgangers beschrijven. In dit nummer komt de eerste 'archivarius' van onze stad aan bod: dr C.R. Hermans.

Omggaan met oude stukken

Vanaf het ontstaan van de stad werd er door het stadsbestuur en zijn functionarissen archief gevormd. Tussen dat archief en de dagelijkse administratie bleef tot aan het eind van de achttiende eeuw een nauwe

band bestaan omdat de bestuursorganisatie niet essentieel veranderde en de oude privileges en stedelijke rechtsregels bleven gelden, zodat dikwijls op het archief moest worden teruggegrepen.¹

Dat wil niet zeggen dat men toen alle archivalia steeds goed verzorgde en bleef bewaren. Na de uitvaardiging van het beroemde Privilegium Trinitatis in 1330 werden de oudere stadsrechtverleningen vergeten. Zij waren niet meer van belang. En daarom zitten we nog steeds in een discussie over de datering van de optekening/verlening van het recht van 's-Hertogenbosch.² Het originele charter van het Privilegium Trinitatis werd wel zorgvuldig bewaard en bovendien in privilegeboeken afgeschreven. De privileges, overeenkomsten met andere steden en overige belangrijke stukken ging men opbergen in de stadscommie, een kist of kast voorzien van vier sloten. Deze werd vanaf 1399 in de St. Jan geplaatst.³ Voor het dagelijks gebruik werden de privilegeboeken benut. Daarnaast groeide gestaag het secretariearchief met stukken over het financieel beheer, de administratie van de justitie en van het burgerlijk bestuur en het vastleggen van de wetgeving. Toen in 1733 een stedelijke commissie verslag uitbracht over de toestand van de archieven in de stadscommie bleken vele charters door elkaar geraakt te zijn. Ze werden overgebracht naar het stadhuis en evenals de stukken die zich daar al bevonden geïnventariseerd. Bij de ordening en aanwezigheidscontrole bleken nogal wat stukken te mankeren. Bij vele van de mankerende stukken werd opgemerkt dat deze dan ook van geen belang (voor de administratie) meer waren, andere dienden echter wel aanwezig te zijn. De Franse tijd bracht een totale verandering in bestuur en rechtspraak en de afschaffing van de privileges. De dagelijkse administratie had weinig behoefte meer aan het raadplegen van de oude archieven, waardoor de kans op verwaarlozing en slecht beheer ervan toenam. Landelijk ontwikkelde zich echter geleidelijk het inzicht van het belang

van de archieven voor de vaderlandse geschiedenis. In 1802 werd er een archivaris van de Bataafse Republiek aangesteld en in 1803 in Utrecht een stadsarchivaris. Nadat in 1829 een resolutie van de minister van binnenlandse zaken, die de eerste regeling van de openbaarheid van archieven inhield, aan stedelijke en plaatselijke besturen ter kennis werd gebracht gingen op den duur meer steden ertoe over een archivaris te benoemen. En zo gebeurde het ook in 's-Hertogenbosch.

De eerste Bossche archivaris

Op 15 december 1840 stelt raadslid mr Kivits voor om het stadsarchief in orde te brengen en een 'archivarius' te benoemen onder toezicht van een raadscommissie. Op verzoek van de raad dient hij op 20 maart 1841 een concept-instructie voor de stadsarchivaris in. Na positief advies van een raadscommissie wordt op 12 juni de instructie vastgesteld. Op 16 juni wordt een uit drie leden bestaande commissie van toezicht ingesteld en dr C.R. Hermans tot 'archivarius' benoemd. Op 22 juli wordt hij beëdigd.

Volgens de instructie is hij benoemd 'ten gerieve van de stadsregering en ten nutte van de geschied- oudheid- en letterkunde'. Alle archivalia van voor 1 januari 1801 staan onder zijn beheer met uitzondering van hetgeen 'van dagelijkse behoefte' is. Van elf tot twee uur moet hij op de archiefkamer aanwezig zijn. Op 28 juli 1841 begint hij zijn werkzaamheden, bijgestaan door een archiefbediende en een of twee jongelieden van de Latijnse School, waarvan hij rector was.

Het grootste deel van de zomer- en paasvakanties wordt door Hermans aan het archief besteed. Dagelijks zal hij wel niet op de archiefkamer aanwezig geweest zijn want de gewijzigde en aangevulde instructie van 10 mei 1843 laat de noodzaak daarvan aan het oordeel van de commissie over. Hij inventariseert de series resolutie-, publicatie- en

C.R. Hermans, de eerste archivaris van 's-Hertogenbosch
(Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Historisch-Topografische Atlas, stamboeknr. 5708).

privilegeregisters, rekeningen en bijlagen ervan. Hij brengt chronologische orde aan in ingekomen stukken en vindt vele archiefstukken die in 1733 vermist werden terug. De toegang die mr Anthony van Heurn in de achttiende eeuw maakte op gegevens betreffende de belangrijkste stadszaken, met verwijzing naar de bronnen, de zogenaamde collectanea, wordt door hem tot 1800 aangevuld. Wanneer het stadsbestuur voorlopig geen geld ter beschikking stelt voor de uitgave van zijn beschrijving van de charters en privilegebrieven tot 1363 en van een deel van de stadskronieken publiceert Hermans via het Provinciaal Genootschap. Zijn ijver wordt niet beloond. In 1847 oordeelt het stadsbestuur dat het archief geacht kan worden in goede staat te verke-

ren en besluit derhalve, mede omdat het archivariusbetrekking weinig bezigheden met zich mee zou brengen, het honorarium te verlagen tot f. 100,-. En in januari 1849 stelt een raadscommissie in het kader van bezuinigingen wegens de algemeen verslechterde economische toestand voor om het ambt van gemeentearchivarius 'als niet noodzakelijk zijnde' op te heffen, aldus honderd gulden te bezuinigen en de stadssecretaris de functie waar te laten nemen. Dit voorstel wordt aangenomen, maar een dag later besluit de raad, na een brief van Hermans aan b en w, om hem als 'archivarius honoris causa' te handhaven. Hierna worden de activiteiten van de archivaris minder. Van de archiefcommissie die in 1851 nog wordt aangevuld wordt sindsdien niets meer vernomen. De gemeenteverslagen melden tevredenheid over de toestand van het oudarchief. Met de rangschikking wordt voortgegaan.

Hermans op een zijspoor gezet?

Op 31 december 1857 worden op voorstel van de aftredende secretaris Verheyen verschillende ambtenaren bevorderd. Zo wordt R.A. van Zuijlen van commies ter secretarie, 'commies archivarius'. Reeds vanaf 1853 waren verschillende op archiefonderzoek berustende artikelen van zijn hand verschenen. Ook Hermans was nog 'stadsarchivarius', althans b en w betitelen hem zo in een brief van 11 januari 1858 waarin ze om een jaarverslag over 1857 vragen. In een brief van 12 februari daaropvolgend echter wordt Hermans als rector bij het gymnasium alhier aangeschreven. Hem wordt medegedeeld dat blijkens art. 22 van de instructie van de secretaris van 1852 deze onder toezicht van b en w waakt voor de goede plaatsing en bewaring van het archief van de gemeente.⁴ Daarom moeten de sleutels van het archief alleen onder de secretaris en de hem toegevoegde 'commies archivarius' berusten en aan de brenger van de brief worden overhandigd. De secretaris zal hem

voortaan toegang tot het archief verschaften. De motieven voor deze behandeling van de toch zo bewaarde Hermans zijn duister. Speelden hier soms de ambities van Van Zuijlen en de nieuwe secretaris Sassen, die de charters en privilegeboeken wilde beschrijven, een rol op de achtergrond? Of Hermans zich hierna naast zijn andere drukke bezigheden⁹ nog ooit met het archief bemoeide is mij niet bekend. Ook over de verhouding tussen Hermans en van Zuijlen ontbreekt tot nog toe elk spoor. In het gemeenteverlag over 1857 wordt de toe-

stand waarin het oud-archief zich bevindt minder gunstig geacht en een uitvoerige en beredeneerde inventaris noodzakelijk, terwijl in de jaren tevoren steeds tevredenheid over de toestand werd geuit. Dit zegt m.i. niets over Hermans als inventarisator, wel iets over de plannen van van Zuijlen betreffende de uitgave van een keuze uit de stadsrekeningen. Dank zij het vele inventarisatiewerk van Hermans kon van Zuijlen al in 1860 de inventaris voltooien.

1. F.F.X. Cerutti, 'Stadsarchief en Stads geschiedenis', in: *Honderd jaar stadsarchief Breda* (Breda, 1962); Maarten Prak, 'Van stadsregering tot gemeentebestuur, de veranderende plaats van de stad in het staatkundig bestel 1770-1848', in: Aart Vos, red., *Bestuurders in het Archief, Symposium ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch, 1991) 7-23.
2. B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch* (Assen/Maastricht, 1986) 5-8; P. Avonds, 'Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant, Recente ontwikkelingen in de historiografie (1974-1989) i.v. Het recht van 's-Hertogenbosch', in: *Middeleeuwen in beweging* ('s-Hertogenbosch, 1991) 16-20.
3. Rob van de Laar, 'De stadscommie in de Sint Janskerk', in: *Vriendenboek stadsarchivaris Kuyser* ('s-Hertogenbosch, 1980) 137-154.
4. Deze regeling was waarschijnlijk zo opgesteld n.a.v. hetgeen in art. 103 lid 2 van de Gemeentewet van 1851 hierover wordt bepaald.
5. F.J.M. van de Ven, 'Dr. C.R. Hermans, I en II', in: *Brabantia VII* (1958) 185 e.v. en 211 e.v.; W.J.M. Krijbolder, C.R. Hermans en de oprichting van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant (Doctoraalscriptie KUN, Nijmegen, 1987).

Nijverheid of diensten?

De Bossche economie 1849-1909

drs F.A.C.M. Bergman

Op de studiezaal van het Bossche Stadsarchief wordt zeer divers onderzoek verricht. Soms worden de onderzoeksresultaten in boekvorm gepubliceerd, soms blijft het bij 'aantekeningen, vaak worden de gegevens 'opgeslagen' in belangrijke maar onbekende scripties. De redactie wil deze scripties onder de aandacht van een breder publiek brengen door middel van bijdragen waarin in het kort verslag

van het onderzoek wordt gedaan. In deze eerste bijdrage wordt een samenvatting gegeven van een doctoraalscriptie die de economische ontwikkeling van 's-Hertogenbosch in de periode 1849-1909 behandelt.'

Om de economische ontwikkeling in 's-Hertogenbosch in de tweede helft van de negentiende eeuw te achterhalen, is onder-